

the scientific achievements of the Ukrainian educational thought in the practice of pre-school education.

Key words: promotion, self-improvement, early childhood workers.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

УДК 37.034

Л. В. Чумак

ПЕДАГОГІЧНА ДЕОНТОЛОГІЯ ЕКСПЛІЦИТНОГО ПЕРІОДУ

Упродовж усього періоду розбудови Української держави професійна підготовка педагога постійно потребує суттєвого вдосконалення. У наш час успіх у роботі вчителя забезпечується не тільки вмінням володіти сучасними технологіями, а й ступенем розвитку його виховного компонента й почуття відповідальності. Реалії сьогодення акцентують ряд проблем у педагогічній діяльності, серед яких питання мотивації, розрив між освіченістю і вихованістю, різномірність морально-етичних інтересів педагогів посідають значне місце. Підвищені вимоги до вчителів виокремлюють поряд з багатьма складовими його професійних компетентностей і необхідність дотримання педагогічної етики та виконання професійного обов'язку, який безпосередньо залежить від якості освітнього простору, в котрому відбувається не тільки навчання, але й розвиток, виховання та формування особистості учня – майбутнього громадянина України.

У педагогіці деонтологія розглядають як новий самостійний міждисциплінарний науковий напрям, що досліджує проблеми професійного обов'язку і нормативної поведінки педагога. Спрямування деонтологічної підготовки вчителя на формування та розвиток його ціннісно-нормативних компонентів робить інноваційну педагогічну галузь одним із важливих дієвих механізмів належної професійної поведінки фахівця.

Зростання значущості відповідних досліджень пояснюється загостренням потреби об'єктивної оцінки попереднього досвіду для визначення подальшого позитивно-конструктивного вектору розвитку педагогічної деонтології. На сьогодні історико-педагогічна наука України має обмаль історичних досліджень з професійної підготовки вчителя. Протириччя між явно наявною недостатньою кількістю означених досліджень і необхідністю деонтологічної підготовки педагогів ускладнюють процес цілеспрямованого вирішення означеної проблеми.

Питаннями дослідження генезису педагогічної деонтології як науки про належну професійну поведінку опікувалися М. Васильєва, М. Кертаєва, К. Левітан, Г. Медведєва, М. Орешкіна, І. Філатова та ін.

„Філософський словник” за ред. І. Фролова (1991 р.) тлумачить, що „деонтологія (від грець. δέοντος (deon) – борг (необхідне) і λόγος (logos) – вчення, слово) – розділ етичної теорії, в якій розглядається проблеми обов’язку, моральних вимог та нормативів і взагалі належного як специфічної для моральності форми виявлення соціальної необхідності” [14, с. 112].

Педагогічна деонтологія є новим науковим напрямом, котрий формується й розвивається поряд з іншими професійними деонтологіями, такими як юридична, інженерна, психологічна, соціальна і т. ін. Будучи інноваційним самостійним соціокультурним напрямом деонтології, передумовою якого виступають глобальні процеси гуманізації суспільства, „педагогічна деонтологія містить у собі вчення про педагогічну етику й естетику, педагогічний обов’язок й моральність” [17, с. 31].

Ми приєднуємося до думки І. Філатової, котра, розглядаючи шлях від появи уявлень про належне у професійній поведінці вчителя до оформлення у самостійну наукову галузь педагогічного знання, пропонує виокремлення в процесі її становлення, формування і розвитку трьох основних періодів, а саме: „імплицитний (VI – IV ст. до н. е. – початок XIX ст.), експліцитний (початок XIX ст. – початок XX ст.), інституціональний (з початку XX ст. по теперішній час)” [13, с. 104].

Особливості імплицитного періоду раніше розглянуто нами у статті „Педагогічна деонтологія імплицитного періоду у філософських роздумах” [15].

„Великий тлумачний словник” пояснює: „експліцитний (англ. explicit) – 1) характеристика того, що є усвідомленим; 2) явно, відкрито виражений, доступний зовнішньому спостереженню; протилежний імплицитному” [1].

Хронологічні межі XIX ст. – початку XX ст. (за визначенням І. Філатової, „експліцитний період”) характеризуються швидкими темпами розвитку капіталістичного суспільства, протиріччями між соціокультурними та внутрішніми джерелами моралі і обов’язку. Необхідність цілеспрямованого визначення норм поведінки спеціаліста та професійних вимог до представників різних груп фахівців зумовили виникнення у соціокультурному середовищі відповідного терміну та оформлення деонтології у науку про належну професійну поведінку.

Вперше термін „деонтологія” було введено Джеремією Бентамом (Jeremy Bentham, 1748 – 1832 рр.), який ужив його для позначення теорії моральності в цілому. Англійський філософ, юрист, один із засновників Лондонського університету, організатор і економіст, відомий в науці розробкою одного з вузьких напрямків теорії утилітаризму (utilitas – корисний) акцентував: „Кожна дія людини має оцінюватися з позиції тієї користі, яку вона приносить людям. У двадцять один рік засновник

утилітаристської філософії моралі залишив заповіт, в котрому наказував після смерті передати своє тіло для анатомічних дослідів, подалі – скелет (одягнений у власний, Бентама, одяг) розмістити на видному місці, щоб нагадувати всім живим: кожен повинен приносити користь не тільки життям, а й смертю” [10].

На думку В. Макаренко, „сутність взаємозв’язку і відмінностей утилітаристської та продовжуючих її консеквенціалістської і деонтологічної теорій, сформульована в аналітичній теорії моралі й полягає у ставленні до цінностей: консеквенціалістські теорії відповідають теоріям, заснованим на цілі, а деонтологічні теорії головною цінністю визнають обов’язок” [6, с. 117].

Є. Веселова зазначає, що „професійний обов’язок розглядається як головна категорія деонтології, котра взаємопов’язана з головною категорією етики – мораллю та має два можливі джерела появи усвідомленості людини: зовнішній, що виникає в культурно-історичному середовищі у формі світогляду конкретного соціуму й пропонується особистості для інтеріоризації; і внутрішній, властивий людині від природи і даний йому у формі совісті – природного морального закону” [2, с. 31].

Передумовою виникнення педагогічної деонтології були вимоги і до особистості вчителя, і до його професійної діяльності з позиції належного.

В означеному історичному періоду мали місце певні конституційні зміни у визначенні складових професійного обов’язку вчителя. На думку І. Філатової, „педагогіка гуманізму, що розвивалася та педагогічна етика, що формувалася, вимагали від педагога володіння предметом, любові до професії та дітей, самовдосконалення, громадянськості, моральності, оптимістичності, суворості, вимогливості, справедливості” [13, с. 105].

Франція з 1852 р. визначила вчителів „державними службовцями”, які призначалися урядом. Дослідник стану моральності в різні періоди розвитку людства, французький філософ-просвітник, письменник Ж.-Ж. Руссо (1712 – 1778 рр.) вважав, що „вчитель повинен бути позбавлений людських пороків і в моральному відношенні стояти вище всіх інших членів суспільства” [4, с. 132]. Нагадуючи порядками більше армію, французька школа у більшості випадків обмежувала ініціативу педагогів. Питаннями визначення вимог до професійної майстерності вчителя опікувався також відомий французький етнограф, філософ і соціолог, доктор медицини Шарль Летурно (1831 – 1902 рр.), сформулювавши їх в умови, серед яких: „якщо ти знаєш засоби зміцнити тіло, загартувати волю, облагородити серце, витончити і врівноважити розум – значить ти педагог” [5, с. 195].

Чинниками, що зумовили нестачу викладацьких кадрів в Англії і не тільки провокували молодь не обирати професію вчителя, а й сприяли залишенню навчальних закладів працюючими педагогами, були: слабка дисципліна учнів у школах, занадто велика кількість вихованців у одному класі, мала заробітна платня тощо. У приватних навчальних закладах, діяльність яких багато в чому залежала від приватних осіб та їхніх

грошових коштів, простежувалася повністю протилежна ситуація: надаючи широкий простір приватній ініціативі у сфері освіти, британське шкільне законодавство до 1870 р. зберігало право відкрити приватний навчальний заклад будь-якій особі, яка гарантувала навчання певного числа учнів, не вимагаючи від її засновників та викладачів свідоцтв про педагогічну підготовку. Застосовуючи фізичні покарання у випадку неслухняності, англійські вчителі змушували працювати школярів нарівні з дорослими [4, с. 124].

Хоча в Германії у XIX ст. багатьох педагогів називали „філістерами” – „самовдоволеними, обмеженими людьми з міщанським світоглядом і святенницькою поведінкою” [1], тобто, людьми, позбавленими духовних потреб, проте погляди на фахівців педагогічної справи у суспільстві значно різнилися. Очима А. Шопенгауера вчителька представлена як: „погано вмита, недбало зачесана, в пом’ятому ситцевому платті сумнівної свіжості. Вона з’являлася з діамантовою фероньєрою на лобі і переможним поглядом оглядала все навколо. Її груба нетактовність здатна була отруїти щоденне існування. Вона не пропускала нагоди підкреслити свої достоїнства, ображалася і сердилася через кожну дрібницю, вимагала раболіпного догідництва від кожного учня” [16, с. 79].

Німецький педагог Фрідріх Адольф Вільгельм Дистервег (1790 – 1866 рр.) навпаки вважав, що вчительська самосвідомість полягає у високій думці педагога про гідність і значення своєї професії. Усюди цінність школи дорівнює цінності її вчителя. Побувавши вперше в навчальному закладі, пізнаєш останнього значно ближче й ґрунтовніше, ніж внаслідок найдосконалішого опису: „Покажи мені своїх учнів, і я побачу тебе. Хто не усвідомлює значення своєї професії, не цінує її високо, той небагато робить як учитель, тобто не виконує свого призначення вчителя і людини, а отже, не виправдовує свого існування” [3, с. 41]. Особисті погляди щодо обов’язку педагога висвітлено ліберальним політиком у його статті „Про самосвідомість вчителя”, а саме: „педагог зобов’язаний бути громадянином, мати прогресивні погляди і вміти відстоювати їх. Службова діяльність педагога і його професія надають йому певний відбиток, розвивають в ньому особливий світогляд і особливе ставлення до людей, роблять з нього своєрідну особистість” [14, с. 239]. Педагог акцентував: „учитель зобов’язаний був бути громадянином, мати прогресивні погляди і вміти відстоювати їх. Він повинен свідомо йти в ногу з сучасністю, проймається і надихатися силами, що пробудилися в ній” [8, с. 87], Адольф Вільгельм Дистервег стверджував, що „вчитель зобов’язаний мати наступні якості: любов до своєї професії та дітей, володіння предметом, котрий викладає, оптимізм, енергійність, строгість, вимогливість, справедливість, постійне самовдосконалення” [14, с. 290].

Німецький поет, державний діяч, мислитель і драматург Йоганн Вольфганг фон Гете (1749 – 1832 рр.) висвітлив обов’язок педагога у зверненні до нього: „Якщо ти хочеш, щоб твої настанови впливали дійсно благотворно на твоїх учнів, застерігай їх від непотрібних знань і

помилкових правил, бо звільнятися від марного настільки ж важко, як і змінювати неправильно взятий напрямок” [12, с. 112].

Розглядаючи професійний обов’язок вчителя як формування гармонійно розвиненої людини, котра повинна стати корисним членом суспільства, видатний швейцарський педагог-демократ Йоганн Генріх Песталоцці (1746 – 1827 рр.) стверджував, що „справжній вихователь зобов’язаний створювати таку атмосферу в установі, де панувала б любов і розташування один до одного вихователів та вихованців, не допускався авторитарний режим, зайва регламентація і насильство над дитиною” [9]. Його вимоги до педагога також визначено в умовах: „Якщо в селі вчитель – людина, сповнена любові, мудрості, з невинною душею, обдарована усім тим, що необхідно для її професії, тоді вона своїм способом дій стає справжнім батьком села” [9].

Приділяючи увагу питанню педагогічної майстерності, італійський політик та історик мистецтва Джованні Мореллі (Ніколаос Шеффлер) (1816 – 1891 рр.), чітко визначив педагогічний обов’язок у застереженні вчителів: „Якщо особи, котрим довірено виховання і турбота про дітей, будуть звинуваченими в недбалості, якщо через те, що вони не виправляли і не наставляли дітей останні придбають який-небудь порок або погану звичку, противну духу громадськості, то такі вчителі повинні будуть позбавитися честі займатися педагогічною справою на деякий час або назавжди, залежно від ступеню провини” [12, с. 79].

Зберігаючи в школах викладання релігії, деякі країни Західної Європи (наприклад, Чехія) надавала церкві право брати участь у призначенні вчителів.

У Португалії закон дозволяв педагогу, навіть учителю початкової школи, вчити дітей тільки при умові наявності в нього ступеня магістра.

Іспанським педагогам заборонялося лаяти учнів та повідомляти батькам про труднощі у навчанні їхньої дитини. Учителів змушували вибачатися за погану успішність школяра.

Починаючи з 1828 р. у російських школах „уведено суворий казармений режим, прискіпливий нагляд за учнями, поліцейське спостереження за їх поведінкою. У парафіяльних та повітових училищах, в молодших класах гімназій вчителям дозволялося застосовувати фізичні покарання учнів. У виховних будинках дітей піддавали побоям, жорстоко експлуатували, тримали в голоді й холоді” [4, с. 221].

Значним внеском у розробку норм професійної поведінки учителя та розвиток педагогічної етики і деонтології, що заклали теоретичні основи педагогічної деонтології, були роботи прогресивних російських демократів того часу, а саме: О. Герцена, К. Ушинського, М. Чернишевського, М. Добролюбова.

Називаючи головним завданням виховання „формування гуманної вільної особистості”, російський публіцист, письменник та філософ О. Герцен (1812 – 1870 рр.) акцентував важливу роль у повсякденній виховній діяльності таланту терплячої любові, прихильності вихователя до

дитини, пошани до нього, знання його потреб та інтересів: „тільки тоді, коли вчитель говорить від душі й віри, його слова повідомляються іншим, і знання учнів перетворюються в переконання” [4, с. 41].

Український та російський педагог українського походження, один із засновників педагогічної науки в Росії К. Ушинський (1824 – 1870 рр.) вимогливо оцінював роль учителя у вихованні дітей: „У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti, програми, штучний організм закладу, як би хитро він не був продуманий, не можуть замінити особистості вихователя в справі виховання. Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, що проникає в характер, неможливе. Вихователь повинен прагнути пізнати людину такою, якою вона є в дійсності, з усіма її слабкостями і у всій її величї, з усіма її буденними, дрібними потребами і з усіма його великими духовними вимогами” [11, с. 231].

Своє розуміння професійного педагогічного обов’язку та вимог до особистості вчителя російський філософ-утопіст, революціонер-демократ, вчений, літературний критик, публіцист і письменник М. Чернишевський (1828 – 1889 рр.) визначає словами: „Вихователь щодо морального сам повинен бути тим, ким він хоче зробити вихованця, – принаймні, повинен щиро бажати бути таким і всіма силами до того прагнути” [7, с. 225 с.].

Демонстрування особистим прикладом „зразка моральної чистоти, любові до дітей і поваги їхніх прав” наголошував вчительський обов’язок російський літературний критик, публіцист, революційний демократ М. Добролюбов (1836 – 1861 рр.) [7, с. 26].

Отже, поділяючи думку І. Філатової, підсумками експліцитного періоду педагогічної деонтології можна визначити: становлення деонтології як самостійної науки про професійну поведінку; визначення професійного обов’язку вчителя в якості головної категорії означеної наукової галузі; формування в суспільній свідомості розуміння необхідності виконання вчителем педагогічного обов’язку перед дітьми [13, с. 108].

Таким чином, експліцитний період педагогічної деонтології (початок ХІХ ст. – початок ХХ ст.), на нашу думку, можна охарактеризувати не тільки як втрату, так і відновленням позитивного ставлення суспільств та держав до професії вчителя, а й зміною вимог до педагогічної діяльності.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk>. **2. Веселова Е. К.** Психологическая деонтология / Е. К. Веселова. – СПб : Издат. дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2002. – 316 с. **3. Дистервег А.** Избранные педагогические произведения / А. Дистервег. – М., 1975 – 112 с. **4. История** педагогики : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / под ред. М. Ф. Шабаевой – М. : Просвещение, 1981. – 400 с. **5. Краткая**

философская энциклопедия / гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов – М. : Изд. группа „Прогресс” – „Энциклопедия”, 1994. – 576 с. **6. Макаренко В. П.** Главные идеологии современности / Макаренко В. П. Ростов-н/Д : Изд-во Феникс, 2000. – 480 с. **7. Монро П.** Древность и средние века / П. Монро ; пер. с англ. М. В. Райх ; под ред. проф. Н. Д. Виноградова // История педагогики. – М. : Мир, б. г. – Ч. 1. – 325 с. **8. Новейший философский словарь** : 2-е изд., переработ, и дополн. – Мн : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. – 1280 с. **9. Песталоцци И. Г.** Афоризмы и цитаты. – Режим доступа : http://www.greatmind.info/list.php?p=1&author_id=56 **10. Самойленко В. В.** История медицинской деонтологии [Электронный ресурс]. – М., 1998. – Режим доступа : <http://www.100mat.ru/ubb/printthread.php?Cat=&Board=kuluar&main=249961&type=thread>. **11. Ушинский К. Д.** Педагогические сочинения : в 6 т. / сост. С. Ф. Егоров. – М. : Педагогика, 1990. – Т. 6 – 528 с. **12. Фарман И. П.** Теория познания и философия культуры / И. П. Фарман. – М. : Наука, 1986. – 200 с. **13. Филатова И. А.** Историографический анализ становления деонтологии в специальной педагогике / И. А. Филатова // Педагогическое образование в России. – 2011. – № 2. – С. 103 – 108. **14. Философский словарь** / под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с. **15. Чумак Л. В.** Педагогічна деонтологія імпліцитного періоду у філософських роздумах / Л. В. Чумак ; ред. кол. В. В. Кузьменко (голова та ін.) // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. – Херсон : КВНЗ „Херсонська академія неперервної освіти”, 2012. – Випуск 14. – С. 299 – 304. **16. Шопенгауэр А.** Нравы немецкого народа / А. Шопенгауэр. – М., 1981. – 120 с. **17. Эвэрт Н. А.** Этика и деонтология педагога в обновлённом образовании : учеб.-метод. пособие / Н. А. Эвэрт ; Краснояр. гос. пед. ун-т им. В. П. Астафьева. – Красноярск, 2008. – 340 с.

Чумак Л. В. Педагогічна деонтологія експліцитного періоду

У статті розглянуто передумови виникнення терміну „деонтологія” та експліцитний період формування педагогічної деонтології як інноваційної педагогічної галуззі, що досліджує проблеми професійного обов’язку і нормативної поведінки педагога.

Ключові слова: педагогічна деонтологія, експліцитний період, професійний обов’язок, педагогічні вимоги, почуття обов’язку і належного.

Чумак Л. В. Педагогическая деонтология эксплицитного периода

В статье рассматриваются предпосылки возникновения термина „деонтология” и эксплицитный период формирования педагогической деонтологии как инновационной педагогической отрасли, исследующей проблемы профессионального долга и нормативного поведения педагога.

Ключевые слова: педагогическая деонтология, эксплицитный период, профессиональный долг, педагогические требования, чувство долга и должного.

Chumak L. V. Pedagogical deontology explicitly period

The article deals with the prerequisites of the term „ethics” and during the formation of explicit teaching of ethics as an innovative educational sector, which explores issues of professional responsibility and normative behavior of the teacher.

Key words: teaching ethics, explicit period of professional duty, educational requirements, and proper sense of duty.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

УДК 371.2

В. В. Яценко

**ЕТАПИ ТА ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНУ ТА РОЗВИТКУ
ПИТАННЯ ЗАОХОЧЕННЯ КАДРІВ ДОШКІЛЬНОГО ПРОФІЛЮ
В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Важливою проблемою сьогодення є переосмислення історичного досвіду і надбань минулих поколінь, об'єктивна і справедлива оцінка розвитку національної освітньо-виховної системи у різні історичні та соціально-економічні епохи, постановка проблем, які в умовах тоталітарної системи замовчувались і належно не досліджувались. Ураховуючи накопиченого досвіду освітянства в державі зазначимо, що останнім часом помітно посилилась увага до проблематики заохочення працівників освіти в Україні, серед яких особливе місце належить періоду друга половина ХІХ – початок ХХ ст. Адже всебічне вивчення і порівняльний аналіз законодавчих актів, інших нормативно-державних документів, які регулювали розвиток дошкільного виховання у цей період та практичного досвіду у цій сфері робить можливим виділення і позитивних, і негативних результатів та рис у цьому процесі й дозволяє урахувати набутий досвід під час реалізації державної політики у цій галузі освіти в Україні на сучасному етапі.

Гуманізм суспільних відносин, одним з виявів якого є заохочення, що реалізується в різних формах допомоги й підтримки кадрів дошкільного профілю, визначено не лише рівнем суспільного виробництва та економічним процвітанням держави, але й рівнем громадської свідомості та культури соціуму. Саме тому проблема заохочення кадрів дошкільного профілю в історії вітчизняної педагогічної думки (друга